

УДК 330.341.42

JEL Classification: O10; M21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902057>

Н.Ф. ПАВЛЕНЧИК, доктор економічних наук, доцент

Економічний розвиток аграрних підприємств на засадах диверсифікації їх діяльності

Мета статті - розкрити динамічні зміни ресурсного потенціалу та причинно-наслідкову результативність його використання в галузях рослинництва і тваринництва. Виявити структурні зміни в аграрному виробництві, причини виникнення дисбалансу між основними галузями сільського господарства й обґрунтувати його мінімізацію на основі диверсифікації діяльності підприємств.

Методика дослідження. Дослідження формувалися на основі діалектичного методу пізнання. Його елементи: аналіз та синтез використані при оцінці ситуаційного становища між галузями аграрного виробництва; економіко-статистичний - для розрахунку та характеристики індексів ресурсів; розрахунковий - на предмет прогнозування рівня зростання ефективності виробництва на основі диверсифікаційної діяльності аграрних підприємств.

Результати дослідження. У процесі дослідження виявлено негативний вплив галузевого дисбалансу на ефективність аграрного виробництва. Як результат, встановлено неадекватність зростання потенціалу ресурсів аграрних підприємств та результативності їх віддачі.

Елементи наукової новизни. Удосконалено сприйняття диверсифікації як такої, що не є беззатратною і має характер інтеграційної форми в одній і тій же галузі аграрного виробництва. Вона характеризується кількісними та якісними параметрами й потребує впровадження інноваційних технологій з метою зростання результатів праці.

Практична значущість. Доведена можливість визначення і спрямування диверсифікаційної діяльності аграрних підприємств у напрямі збільшення обсягів виробництва продукції з розрахунку на одиницю ресурсів та підвищення рівня продуктивності праці. Табл.: 5. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: ресурси; аграрні підприємства; галузева структура; ефективність виробництва; диверсифікація діяльності; результативність.

Павленчик Наталія Федорівна - доктор економічних наук, доцент, завідувач, професор кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури (м. Львів, вул. Костюшко, 11)

E-mail: pavlinova75@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6164-5644>

Постановка проблеми. Галузь аграрного виробництва є однією з провідних складових національної економіки України, де формується основна частина продовольчих ресурсів, виробляється понад 12 % від загальної доданої вартості у країні. Від реалізації сільськогосподарської та продовольчої продукції на зовнішньому ринку в 2017 р. Україна одержала понад 17 млрд доларів США. Однак у зв'язку з порушенням організаційно-господарських складових та економічних відносин під час проведення реформ на даний час віддача ресурсного потенціалу аграрних підприємств, особливо землі, не відповідає їх потенційним можливостям. Крім того, невиправдано визначений виробниками пріоритет розвитку галузі рослинництва без урахування інтересів споживачів та безініціативність державних структур щодо ре-

гулювання пропорцій виробництва окремих видів продукції зумовили безповоротні зміни й дисбаланс між рослинництвом і тваринництвом.

Скориставшись діючим у часи реформування недосконалим законодавством України щодо розвитку підприємницької діяльності, для окремих аграрних підприємств пріоритетним виявився шлях надмірної комерціалізації, спрямованої на одержання максимальної величини прибутку, що зумовило концентрацію їхніх зусиль на виробництві певного виду продукції. Крім того, значна частина підприємств знехтували тим, що в часі ціни на одну і ту ж продукцію не завжди сталі і виробництво лише одного виду не зможе забезпечити стабільні доходи. Ключовим мотивом діяльності підприємств стало небажання виробляти продукцію тваринництва, яка і за фінансовими, і за трудовими затратами значно переважала продук-

© Н.Ф. Павленчик, 2019

цію галузі рослинництва. Свою діяльність підприємства зосредили на вирощуванні зернових, ріпаку та соняшнику, ціни на продукцію яких на світовому ринку стимулювали виробництво останніх. За таких умов відбулося різке скорочення поголів'я тварин і обсягів виробництва. Підприємства перетворилися на вузькоспеціалізовані і, як наслідок, виробництво продукції тваринництва у 2017 р. значно скоротилося порівняно з 1990 р. як загалом, так і з розрахунку на одну особу населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку діяльності аграрних підприємств широко досліджено та висвітлено в наукових працях таких учених, як: Н. Богацька [1], Н. Бутенко [2], В. Дереза [3], В. Збарський [6], О. Зоренко [7], Ю. Лупенко [10, 11], М. Кропивко [8], М. Малік [9, 10], О. Шпикуляк [11, 13] та ін. Їх напрацювання характеризуються широким аспектом та глибиною дослідження, методично обґрунтовані, а рекомендації вагомі та актуальні. Разом із тим ще потребує уваги дослідження питання встановлення пропорцій та окреслення шляхів досягнення певної гармонії між розвитком галузей рослинництва і тваринництва на основі диверсифікації діяльності аграрних підприємств.

Мета статті - розкрити динамічні зміни ресурсного потенціалу та причинно-наслідкову результативність його використання в галузях рослинництва і тваринництва. Виявити структурні зміни в аграрному виробництві, причини виникнення дисбалансу між основними галузями сільського господарства й обґрунтувати його мінімізацію на основі диверсифікації діяльності підприємств.

Методологія дослідження. Дослідження проведені із застосуванням діалектичного підходу до явищ, що вивчалися. Згідно з цим сукупність кількісних характеристик виробничо-ресурсного потенціалу, в єдності та взаємозв'язку з економічними відносинами, розглядається як умова вибору оптимального напрямку диверсифікації діяльності аграрних підприємств.

У процесі наукового дослідження економічного розвитку аграрних підприємств на засадах їх диверсифікації застосовано системний підхід із використанням елементів діалектичного методу наукового пізнання: порівняння, систематизація, логічне узагальнення - для аналізу поглядів і підходів

учених та уточнення поняття «диверсифікація». За допомогою індексного методу проаналізовано вплив кількісного потенціалу ресурсів аграрних підприємств на результативність їх віддачі.

Виклад основних результатів дослідження. Обсяг продукції, який виробляється в аграрній галузі в цілому або окремим господарським суб'єктом, залежить від виробничого потенціалу, тоді як фактична кількість виробленої продукції забезпечується відповідним рівнем ресурсів, що використовуються. Зв'язок між виробничим потенціалом та задіяними ресурсами можна охарактеризувати як зв'язок між метою та засобами її досягнення. Реформування аграрного сектору економіки створило умови й надало можливість аграрним підприємствам самостійно вирішувати проблеми ведення господарської діяльності, зокрема і на інноваційній основі, що зумовило необхідність оновлення їх матеріально-технічної бази. У зв'язку з цим значна частина аграрних підприємств стала закуповувати сировину і матеріали, а також вживану сільськогосподарську техніку з-за кордону. Все це призвело до дестабілізації виробництва в інших галузях національної економіки, які забезпечували сільське господарство засобами. Значна чисельність промислових підприємств, які постачали сільське господарство засобами, сировиною і матеріалами, призупинила свою діяльність, а продукція працюючих визначалася високим рівнем цін. За таких умов лише виробники галузі аграрного виробництва в кризовий період зуміли зберегти стабільний розвиток, а постачання їх продукції на зовнішній ринок стало одним із пріоритетних для України. Ці обставини і властивості, певною мірою, визначали Україну на світовому ринку як аграрну державу.

У ринковому середовищі, в процесі господарської діяльності підприємство здатне самостійно визначати обсяги і види залучених ресурсів, залежно від попиту та обсягів збуту певного виду продукції. Цим самим у ході трансформації аграрних відносин не завжди виправданим ставало виведення окремих земельних та майнових ресурсів у категорію резервованих, що було зумовлено в основному фінансовими труднощами.

Діалектика сучасного економічного розвитку підприємств передбачає розробку виробничої стратегії і структурної політики, за умов яких прийняття господарських рішень

відбувається на рівні підприємства, а кінцеве вираження вони отримують при формуванні пріоритетів, які відображають потреби споживачів на загальносуспільному рівні. Виробничий потенціал сільського господар-

ства України, що визначає її як аграрну державу, характеризується значними земельними, виробничими та трудовими ресурсами (табл. 1).

1. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств України

Показник	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., %
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	20266,0	16443,2	16276,9	16156,4	79,7
У т.ч. у сільському, лісовому та рибному господарстві	3115,6	2870,6	2866,5	2860,7	91,8
Загальна вартість основних засобів, млн грн	6648861	13752117	7641357	8177408	123,0
У т.ч. у сільському, лісовому та рибному господарстві	113388	171392	210169	270467	у 2,4 р.
Загальна площа с.-г. угідь, тис. га	41576,0	41507,9	41504,9	41489,3	99,8
Кількість підприємств, які здійснювали с.-г. діяльність, од.	56493	45379	47697	45558	80,6

Джерело: Розраховано на основі статистичних даних [4].

Як свідчать наведені дані, за період 2010-2017 рр. у виробничо-ресурсному потенціалі сільськогосподарських підприємств відбулися неоднозначні зміни. Загальна площа сільськогосподарських угідь за досліджуваний період не зазнала значних змін, однак із розрахунку на одне підприємство у 2017 р. їх припадало на 174,8 га менше порівняно з 2010 р. Така ситуація склалася за рахунок зменшення загальної чисельності підприємств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, на 10 935 од. Кардинальні зміни відбулися в забезпеченні аграрних підприємств засобами виробництва, вартість

яких у 2017 р. зростає в 2,4 раза порівняно з 2010 р. Кількість зайнятих у сільськогосподарському виробництві у 2017 р. зменшилася на 254,9 тис. осіб порівняно із 2010 р., хоча їх частка у загальній кількості зайнятого населення збільшилася на 2,3 пункти.

Залучення і використання робочої сили у сільському господарстві характеризується стабільно зростаючою фондоозброєністю, яка у 2017 р. зростає у 2,6 раза порівняно із 2010 р. Разом із тим, з 2016 р. спостерігається кардинальне зростання капіталізації праці, проте вона неадекватна ефективності (табл. 2).

2. Індекси ресурсів у сільському господарстві України

Показник	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р., в. п.
Кількість зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарстві, % до попереднього	100,0	92,1	99,9	99,8	-0,2
Вартість основних засобів у сільському, лісовому та рибному господарстві, % до попереднього	100,0	151,2	122,7	128,7	+28,7
Фондоозброєність праці, тис. грн	36,4	59,7	73,3	94,5	+58,1
Капіталізація праці, тис. грн	662,4	236,8	9457,8	10396,2	616,2
Валова додана вартість, млн грн	82948	239806	279701	305194	+222246
Фондовіддача, грн	0,7	1,4	1,3	1,1	+0,4
Одержано доданої вартості із розрахунку на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	2,0	5,8	6,7	7,4	+5,4

Джерело: Розраховано на основі статистичних даних [4].

Якщо у 2017 р. капіталізація зростає на 10159,4 тис. грн порівняно з 2015 р., то обсягу валової доданої вартості, з розрахунку на одну гривню фондів, було одержано на 0,3 грн менше. На це могла вплинути низка чинників. З одного боку, темпи зростання цін на придбані засоби значно випереджали

темпи ціни формування валового виробництва доданої вартості, тоді як з іншого - зростання забезпеченості засобами було значно вищим, ніж зростання виробництва валової продукції.

Трансформаційні процеси в діяльності аграрних підприємств та галузі у цілому є

динамічними і, як правило, спрямовуються на формування економічно сильного підприємства, зміцнення продовольчої безпеки країни та збільшення обсягів споживання продукції з розрахунку на одну особу населення. У цьому контексті модернізація аграрного виробництва мала б розглядатись як перманентний і закономірний процес ринкової економіки. Процес модернізації аграрних підприємств мав би супроводжуватись розробкою і прийняттям досконалої нормативно-правової бази, спрямованої на досягнення головної мети - не обмежити економічні права та свободи господарюючих суб'єктів щодо розпорядження належними для них ресурсами: земельними та майновими, забезпечення вільного вибору форм власності та організаційно-правових форм підприємницької діяльності. Разом із тим існує нагальна потреба виконання державою регулюючої функції щодо надання інституційних, правових та фінансових можливостей для стимулювання діяльності аграрних підприємств на предмет підвищення ефективності використання землі. Це зумовлено

тим, що сучасні умови господарювання характеризуються нестабільністю цін на промислову продукцію, сировину та матеріали, недосконалістю фіскальної політики, неприйнятними кредитними умовами, безвідповідальністю з боку підприємств за неефективне використання землі тощо. Як наслідок, аграрні підприємства усіх організаційно-правових форм господарювання намагаються та змушені конкурувати на ринку за рахунок виробництва високодохідних сільськогосподарських культур та торговельно-закупівельних операцій.

Однак виключно демократичний підхід до формування і вибору напряму виробничої діяльності підприємств самостійно, усунення інститутів держави від виконання безпосередніх функцій контролю забезпечення ринкових принципів господарювання та їх невиважений підхід до регулювання збалансованого забезпечення населення країни продукцією власного виробництва спричинили нестабільність у розвитку сільськогосподарської галузі та виробництва її продукції (табл. 3).

3. Показники виробничої діяльності аграрних підприємств України

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2017 р.	2017 р. до 1990 р., %
Валова продукція (у постійних цінах 2010 р.), усього, млн грн:	282774,2	151022,0	194886,5	249157,0	88,1
рослинництво	145502,0	92838,9	124554,1	179474,6	123,3
тваринництво	137272,2	58183,3	70332,4	69682,4	50,8
Посівні площі с.-г. культур, усього, тис. га:	32406	27173	26952	27585	85,1
зернові і зернобобові	14583	13646	15090	14624	100,3
соняшник	1701	2943	4572	6034	у 3,5 р.
кормові	11999	7063	2599	1858	15,5
Виробництво продукції, тис. тонн:					
зернові і зернобобові	51009,0	24459,0	39270,9	61916,7	121,4
соняшник	2570,8	3457,4	6771,5	12235,5	у 4,8 р.
Середньорічне поголів'я великої рогатої худоби, тис. голів	24623,4	9423,7	4494,4	3530,8	14,3
у т.ч. корови	8378,2	4958,3	2631,2	2017,8	24,1
Виробництво, тис. т:					
м'ясо усіх видів	4357,8	1662,8	2059,0	2318,2	53,2
молоко	24508,3	12657,9	11248,5	10280,5	41,9
Споживання на одну особу, кг:					
м'ясо та м'ясопродукти	68,2	38,9	52,0	51,7	75,8
молоко та молочні продукти	373,2	199,1	206,4	200,0	53,4

Джерело: Розраховано на основі статистичних даних [4].

Якщо у 1990 р. у структурі валової продукції сільського господарства галузь рослинництва становила 51,6, а тваринництва -

48,4 %, то у 2017 р. - відповідно 72,0 та 28,0 %. Причинно-наслідкові процеси, зумовлені комерціалізацією діяльності аграрних

підприємств, призвели до структурних змін у посівах сільськогосподарських культур. Основними стали високодохідні культури, такі як зернові, ріпак та соняшник, на які були високий попит за кордоном і приваблива ціна. При цьому виробництво затратних і трудомістких культур - цукрових буряків, картоплі та овочів - радикально скоротилося.

Взаємозумовлені процеси характеризували і кризову ситуацію в галузі тваринництва. Великі підприємства перетворилися на вузькоспеціалізовані та цілеспрямовано позбулися галузі тваринництва, виробництво продукції якої було і залишається високозатратним і трудомістким. Як наслідок, посіви кормових культур у 2017 р. зменшилися на 10141 тис. га порівняно з 1990 р., а поголів'я великої рогатої худоби становило лише 14,3 % до рівня 1990 р., у тому числі корів - 24,1%. Це стало основною причиною зменшення виробництва продукції тваринництва, якої у 2017 р. одержано лише 50,8 % до рівня 1990 р. Виробництво молока та м'яса відповідно зменшилося на 14227,8 та 14227,8 тис. т, а їх споживання на душу населення знизилося до рівня 51,7 та 200 кг, що становить відповідно 64,6 та 52,3 % до рівня науково обґрунтованих норм.

Не заперечуючи важливості регулятивної та стимулюючої ролі держави, в процесі виробничої діяльності аграрних підприємств можливі різні альтернативні напрями та самостійно прийняті заходи, спрямовані на підвищення її результативності. Одним із таких напрямів може бути диверсифікація, як спосіб «...розширення номенклатури продукції, яку виробляють окремі фірми та об'єднання» [5]. Особливо це актуально в умовах, коли у підприємства втрачені можливості зростання обсягів виробництва продукції і воно неконкурентоспроможне на ринку збуту за існуючої організації й технології.

Вивчаючи питання покращення ефективності використання ресурсів та розширення номенклатури й асортименту продукції, що виробляється підприємствами, освоєння нових видів виробництв О. Зоренко вважає, що одним із таких напрямів є диверсифікація виробництва, яка забезпечує «...отримання економічної вигоди, запобігання банкрутства з урахуванням екологічних та соціальних потреб населення» [7, с.144-147].

Дослідження диверсифікації О. Цогли багатовекторне, однак більше поширюється на її організаційно-технологічну складову. Автор вважає, що «диверсифікація - це процес, що охоплює організаційні, економічні, правові зміни на підприємствах та направлений на підвищення ефективності виробництва, зниження кількості банкрутств, своєчасне реагування на зміни економічної кон'юнктури ринку для забезпечення прибутковості на основі використання ринкових шансів і встановлення конкурентних переваг, зміцнення положення підприємства в ринковому сегменті» [12, с. 147].

Дискусійним є сприйняття диверсифікації як одночасного розвитку не пов'язаних один з одним видів виробництв та послуг [1]. Особливо наочно це простежується в аграрному секторі, де продукція, наприклад, галузі тваринництва, що виробляється підприємством, може проходити переробку в цьому ж підприємстві на його переробному пункті. За таких умов диверсифікація набуватиме інтеграційної форми.

Отже, диверсифікація характеризується аморфністю поняття, якому не можна надати однозначного визначення. Її можна спостерігати у виробничій діяльності підприємства як у формі розширення обсягів виробництва, так і збільшенні асортименту продукції. Диверсифікацію не можна сприймати беззатратною. Вона характеризується кількісними та якісними параметрами результатів праці й потребує вкладення інвестицій і впровадження інноваційних технологій. Це різностороння форма діяльності підприємства, яка характеризується багатогранністю явищ і процесів і, в той же час, має самостійний та цілеспрямований характер, зорієнтований на практичні та конкретні дії, з метою одержання певного результату. Саме ці критерії оцінки виробничої діяльності підприємства мають стати підґрунтям вибору стратегії диверсифікації з метою підвищення його конкурентоспроможності. У процесі диверсифікаційної діяльності аграрне підприємство, як правило, розширює свої партнерські зв'язки не лише з постачальниками сировини і матеріалів, а й зі споживачами їх продукції, результатом чого стає забезпечення стабільності його господарювання.

Диверсифікація діяльності підприємств аграрного сектору може бути або горизонтального, або вертикального спрямування

залежно від цілей, видів виробництва, матеріально-технічних можливостей і технологій. Як правило, при врахуванні напряму і форм диверсифікації необхідно зважати на низку чинників внутрішнього і зовнішнього характеру. Вагомими причинно-наслідковими чинниками зовнішнього характеру виступають: територіальне розташування аграрного підприємства, дорожня мережа, зв'язок, розташування промислових підприємств, загальний соціально-економічний розвиток регіону, наявність заготівельно-збутових організацій і підприємств, інституційна підтримка держави тощо. До внутрішніх чинників слід віднести передусім стан матеріально-технічної бази, забезпеченість трудовими ресурсами кількісного та кваліфікаційного складу, рівень налагодженості партнерських зв'язків з постачальницько-обслуговуючими і збутовими підприємствами та організаціями тощо.

Мотивацією вибору напряму і форм диверсифікації насамперед повинні бути: територіальне розміщення та регіональні інфраструктурні складові; привабливість з погляду доступності і максимальності використання наявного ресурсного потенціалу; можливість використання замкнутого циклу одержання кінцевого продукту, який забезпечить попит, якість і вимоги споживачів; прибутковість та забезпечення зростання фінансової стабільності підприємства.

Чинником доцільності і підставою для формування оптимальної диверсифікаційної стратегії діяльності підприємства має виступати прогнозований дохід, одержаний в результаті її впровадження, який повинен перевищувати наявний, з урахуванням динаміки зміни постійних витрат. При цьому важливо врахувати, що коли диверсифікація горизонтального напряму передбачає створення інших продуктів у межах однієї й тієї ж галузі, наприклад нових продуктів у рослинництві, то вертикального - вихід в інші сфери бізнесу шляхом створення нових виробництв та умілим їх поєднання з перероб-

кою продукції, що зумовлені вимогами у задоволенні потреб споживачів. Наприклад, підприємство, що спеціалізується на виробництві продукції рослинництва, вирішило розвинути виробництво продукції тваринництва. Це дало б можливість за рахунок перерозподілу і перенаправлення ресурсів ефективно використати частину основної та побічної продукції однієї галузі для виробництва продукції іншої. Розвиток галузі тваринництва для підприємства, що спеціалізується на виробництві продукції рослинництва, є не що інше, як процес інтеграційного поєднання. Розвиток же галузей тваринництва з організацією переробної діяльності, тобто будівництво забійних цехів, підрозділів із виготовлення м'ясо-ковбасних виробів, переробки молока та виготовлення молочних продуктів, є перспективним напрямом диверсифікації. За своєю суттю відбувається формування багатопрофільного виробництва. За таких обставин забезпечуються можливості раціональнішого використання виробничо-матеріальних ресурсів, землі, робочої сили, покращуються організаційно-економічні умови господарювання підприємства, зростає прибутковість та створюються умови для поліпшення соціальних складових життя населення.

Враховуючи вищезазначені економіко-соціальні передумови та виклики необхідності подальшої перебудови фермерське господарство «Лелик» Жовківського району, яке розташоване на відстані 12 км від м. Львів, прийняло рішення про диверсифікацію своєї діяльності в напрямі розвитку галузі тваринництва. Основною причиною стала збитковість виробництва продукції галузі рослинництва, хоча її виробничо-ресурсний потенціал було сформовано. До того ж, на території фермерського господарства знаходилися тваринницькі приміщення, які залишилися після розпаду колективного підприємства і були взяті в оренду (табл. 4).

4. Виробничо-ресурсний потенціал фермерського господарства «Лелик» Жовківського району Львівської області

Показник	1995 р.	2005 р.	2015 р.	2017 р.	2017 р. до 1995 р., разів
Середньорічна чисельність працівників, осіб	7	15	16	16	2,3
Площа с.-г. угідь, га	339,5	339,5	339,5	339,5	1,0
Середньорічна вартість основних фондів, тис. грн	1100,4	1658,5	2675,2	6901,5	6,3

у т.ч. активна частина, тис. грн	570,3	1160,9	1872,6	4831,1	8,5
Поголів'я ВРХ, од.	68	168	252	328	4,8
у т.ч. корови	25	103	114	166	6,6

Джерело: Розраховано на основі даних річних звітів фермерського господарства «Лелик».

У процесі диверсифікації фермерське господарство «Лелик» покращило власну матеріально-технічну базу, особливо в позиції зростання поголів'я корів. У 2017 р. кількість останніх зросла на 141 голову порівняно з 1995 р., а щільність досягла майже 50 голів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Оновлення та модернізація основних засобів відбулися переважно за рахунок кредитних, дотаційних коштів та допомоги від держави. Значна частина залучених коштів спрямовувалася на придбання високопродуктивної худоби, техніки для запровадження нових технологій в галузях рослинництва, тваринництва і кормовиробництва та обладнання цеху первинної переробки молока. У результаті в 2017 р. середньорічна вартість основних фондів зросла на 5801,1 тис. грн порівняно із 1995 р., у тому числі їх активна частина у 8,3 раза.

Передбачувана продуктивно-асортиментна диверсифікація з урахуванням насамперед ресурсного потенціалу та раціонального поєднання галузевих виробництв потребувала значних інвестиційних коштів. Проте суттєво покращила раціональність використання побічної продукції як у галузі рослинництва, так і тваринництва. Частина продукції галузі рослинництва, яку раніше задіювали обмежено (солома, зернові відходи), послужила сировиною і матеріалом для використання в галузі тваринництва. Разом із тим відходи тваринництва стали основою для одержання органічних добрив, що зумовило раціональність та ефективність використання наявних земельних ресурсів і зниження виробничих витрат у галузях. При цьому відбулося зниження валового виробництва зерна, якого у 2017 р. одержали на 1200 ц менше порівняно з 2005 р. (табл. 5).

5. Ефективність диверсифікації діяльності фермерського господарства «Лелик» Жовківського району Львівської області

Показник	1995 р.	2005 р.	2015 р.	2017 р.	2017 р. до 1995 р.
Валове виробництво, ц:					
зерно	3044	6150	4090	4950	162,6 %
картопля	415	320	-	-	-
овочі	20	-	-	-	-
Одержано молока, ц	79,3	3905	5022	9411	у 118,7 р.
Виручка від реалізації молока та продуктів переробки, тис. грн	49,7	557,4	1364,8	4246,7	у 85,4 р.
Частка продукції галузі тваринництва у структурі реалізації продукції, %	27,1	59,7	64,0	78,2	+51,1 п.
Одержано прибутку, всього, тис. грн	37,0	170,9	161,0	673,3	у 18,2 р.
Рівень рентабельності галузі тваринництва, %	-1,4	-2,2	8,0	18,5	+19,9 п.

Джерело: Розраховано на основі даних річних звітів фермерського господарства «Лелик».

Уже в 2000 р. фермерське господарство припинило виробництво овочів відкритого ґрунту та з 2006 р. - картоплі, а вилучені земельні площі були спрямовані на виробництво кормів. Крім того, частина посівних площ зернових була переведена з категорії товарного виробництва в кормову. Зате виробництво молока за відповідний період зросло на 5506 ц. Значно покращились економіко-фінансові показники діяльності підприємства. Так, у 2017 р. виручка від реалізації молока та продуктів його переробки

зросла на 4197 тис. грн, а прибутку одержано на 636,3 тис. грн більше, ніж у 1995 р.

У результаті диверсифікаційних змін та запровадження нових технологій у виробництво та переробку молока галузь тваринництва стала прибутковою, а рівень її рентабельності зріс на 19,9 пункти. По суті, галузь тваринництва у фермерському господарстві стала провідною, частка продукції якої у структурі реалізації у 2017 р. перевищила 80 %. Запровадження нових технологій в умовах диверсифікації дало

зможу виробляти ті види продукції, які підприємство і не планувало. Зокрема, налагоджено виробництво сиру, сметани, вершкового масла, йогурту тощо. За рахунок диверсифікаційної діяльності у 2017 р. підприємство збільшило дохід із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 1509 грн порівняно з 2010 р.

З огляду на досвід діяльності фермерського господарства «Лелик», а це в основному розвиток галузі тваринництва, вважаємо, що підприємствам, які спеціалізуються на виробництві лише продукції рослинництва, слід запроваджувати і виробництво продукції тваринництва. Цим самим можна покращити у тому числі й ефективність використання землі, як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Зацікавлювати та стимулювати виробників до такої диверсифікації мала б держава шляхом запровадження регулюючих та контролюючих важелів на законодавчому рівні.

Висновки. У сучасних умовах спостерігається тенденція до зниження обсягів вироб-

ництва аграрної продукції та ефективності використання землі. Структурні перетворення, які відбуваються в ринкових умовах, постійно супроводжуються тиском динамічних конкурентних умов та появою нових, якісних та кількісних потреб споживачів, задовольнити які аграрні підприємства можуть за рахунок диверсифікаційної їх діяльності. Стимул підприємств до такої діяльності мав би характеризуватися переорієнтацією на нові пріоритети на основі відповідної нормативно-законодавчої бази, що забезпечить ефективну організацію виробничо-господарської діяльності в нових умовах. На всіх етапах суспільного відтворення структурні зміни повинні супроводжуватися важеними, суворими, але водночас достатньо гнучкими діями держави у площині фінансової, інвестиційної, інноваційної та соціальної політики, спрямованими на покращення ефективності використання ресурсів аграрних підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. *Богацька Н. М., Румянцев С. М.* Диверсифікація діяльності підприємства. URL : http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.Doc.htm.
2. *Бутенко Н.В.* Диверсифікація виробництва: цілі та стратегії реалізації. *Економіка АПК*. 2003. № 7. С. 109-114.
3. *Дережа В. М.* Диверсифікація виробництва і капіталу на підприємстві : монографія. Донецьк : НГУ, 2010. 124 с.
4. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.10.2018).
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
6. *Збарський В.К., Єременко Д.В.* Теоретичні засади диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 17-22.
7. *Зоренко О.* Диверсифікація аграрного підприємства : сутність, напрями та види. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2005. № 1. С. 144-147.
8. *Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф.* Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С.5-21
9. *Малік М.Й.* Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>. (дата звернення: 15.09.2018).
10. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
11. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь ; за ред. Ю. О. Лупенка [кол. авторів : Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
12. *Цогла О. О.* Становлення диверсифікаційних процесів у діяльності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 7. С. 147-151.
13. *Шпикуляк О. Г., Тивончук С. О., Тивончук С. В.* Трансфер технологій в агропромисловому виробництві України. *Економіка АПК*. 2012. № 10. С. 105-110.
14. *Berry, С.Н., 1971.* Corporate growth and diversification. *Journal of Law and Economics* 14. S. 371- 383.

References

1. Bogaczka, N.M. & Romyancev, S.M. (2010). Dyversyfikaciya diyalnosti pidpryyemstva [Diversification of enterprise activity]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.doc.htm [In Ukrainian].
2. Butenko, N.V. (2003). Dyversyfikaciya vyrobnyctva: cili ta strategiyi realizaciyi [Diversification of production: goals and strategies for implementation]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 109-114 [In Ukrainian].
3. Dereza, V.M. (2010). *Dyversyfikaciya vyrobnyctva i kapitalu na pidpryyemstvi: monografiya* [Diversification of production and capital at an enterprise: monograph]. Donetsk: NGU [In Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Mochernyi, S.V. (Ed.) (2001). *Ekonomichna encyklopediya: T. 2* [Economic encyclopedia: Vol. 2]. Kyiv: Vydavnychyj centr "Akademiya" [In Ukrainian].
6. Zbarskyi, V.K. & Yeremenko, D.V. (2016). Teoretychni zasady dyversyfikaciyi ekonomichnoyi diyalnosti fermerskykh gospodarstv [Theoretical principles of diversification of economic activity of farms]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 17-22 [In Ukrainian].
7. Zorenko, O. (2005). Dyversyfikaciya agrarnogo pidpryyemstva : sutnist, napryamy ta vydy [Diversification of an agrarian enterprise: essence, directions and types]. *Visnyk Dnipropetrovskogo derzhavnogo agrarnogo universytetu*, 1, pp. 144-147 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O. & Kropyvko, M.F. (2013). Agrokholdyngy v Ukrayini ta posylennya socialnoyi spryamovanosti yix diyalnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening of social orientation of their activities]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-21 [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y. (2012). Aktualni pytannya dyversyfikaciyi vyrobnyctva v agrarnij sferi [Topical issues of diversification of production in the agrarian sector]. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689> [In Ukrainian].

15. Comparison of farmers' incomes in the eu mebers states. URL : <http://www.europarl.europa.eu/>. (дата звернення: 10.09.2018).

16. Diversifying farming businesses. URL : <https://www.gov.uk/guidance/diversifying-farming-businesses>. (дата звернення: 17.11.2018).

17. Family's diversification into an on-farm cookery school. URL : <http://www.fwi.co.uk/business/diversification/familys-diversification-into-an-on-farm-cookery-school> (дата звернення: 04.12.2018).

18. Gort, M. (1962). *Diversification and Integration in American Industry*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 250 p. (дата звернення: 08.12.2018).

19. Ramanujam, V., Varadarajan, P. (1989). Research on Corporate Diversification: A Synthesis. *Strategic Management Journal*, 10(6): 523-551.

10. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., & Shpykuliak, O.H. (2016). Rozvytok pidpryemnytstva i kooperatsii: instyutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

11. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

12. Czogla, O.O. (2011). Stanovlennya dyversyfikacij nux procesiv u diyalnosti pidpryemstv [Formation of diversification processes in activities of enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 7, pp. 147-151 [In Ukrainian].

13. Shpykulyak, O.H., Tyvonchuk, S.O., & Tyvonchuk, S.V. (2012). Transfer tehnologij v agropromyslovomu vyrobnyctvi Ukrainy [Transfer of technologies in agro-industrial production of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 105-110 [In Ukrainian].

14. Berry, C.H. (1971). Corporate growth and diversification. *Journal of Law and Economics*, 14, pp. 371- 383 [In English].

15. Comparison of farmers' incomes in the EU members states (n.d.). Retrieved from: <http://www.europarl.europa.eu> [In English].

16. Diversifying farming businesses (n.d.). Retrieved from: <https://www.gov.uk/guidance/diversifying-farming-businesses> [In English].

17. Family's diversification into an on-farm cookery school (n.d.). Retrieved from: <http://www.fwi.co.uk/business/diversification/familys-diversification-into-an-on-farm-cookery-school> [In English].

18. Gort, M. (1962). *Diversification and integration in American industry*. Princeton, NJ: Princeton University Press [In English].

19. Ramanujam, V. & Varadarajan, P. (1989). Research on corporate diversification: a synthesis. *Strategic Management Journal*, 10(6), pp. 523-551 [In English].

Pavlenchuk N.F. Economic development of agrarian enterprises on basis of diversification of its activities

The purpose of the article is to reveal dynamic changes in a resource potential and causal effect of its use in branches of crop and animal production, as well as identify structural changes in agrarian production and causes of imbalance between the main branches of agriculture and justify its minimization, based on diversification of enterprises.

Research methods. The research was based on the dialectical method of cognition. Among particular research scientific methods were used: analysis and synthesis for assessing a situation between the branches of agrarian production; economic-statistical for calculating and characterizing resource indices; computational for forecasting a level of growth of production efficiency on basis of diversification activities of agrarian enterprises.

Research results. According to the research results, negative impact of branch imbalances on efficiency of the agrarian production was revealed. As a result, there was determined an inadequate growth between resource potential of agricultural enterprises and benefits from efficiency of it.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in an improvement of perception of diversification category as an expense provided category and an integration form in the same field of agrarian production. It is characterized by quantitative and qualitative parameters and requires introduction of innovative technologies in order to increase labour results.

Practical significance. The practical value of the research results is ability to identify and direct the diversification activity of agrarian enterprises towards increase production volumes per resource unit and increase the level of labour productivity. Tabl.: 5. Refs.: 19.

Keywords: resources; agrarian enterprises; branch structure; production efficiency; diversification of activity; effectiveness.

Pavlenchuk Nataliia Fedorivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), head, professor of the department of economics and management, Lviv State University of Physical Culture (11, Kostyushko st., Lviv)
E-mail: pavlinova75@gmail.com
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6164-5644>

Павленчик Н.Ф. Экономическое развитие аграрных предприятий на основе диверсификации их деятельности

Цель статьи - раскрыть динамические изменения ресурсного потенциала и причинно-следственную результативность его использования в отраслях растениеводства и животноводства. Выявить структурные изменения в аграрном производстве, причины возникновения дисбаланса между основными отраслями сельского хозяйства и обосновать его минимизацию на основе диверсификации деятельности предприятий.

Методика исследования. Исследование формировалось на основе диалектического метода познания. Его элементы: анализ и синтез использованы при оценке ситуационного положения между отраслями аграрного производства; экономико-статистический - для расчёта и характеристики индексов ресурсов; расчетный - на предмет прогнозирования уровня роста эффективности производства на основе диверсификационной деятельности аграрных предприятий.

Результаты исследования. В процессе исследования выявлено негативное влияние отраслевого дисбаланса на эффективность аграрного производства. Как результат, установлена неадекватность роста потенциала ресурсов аграрных предприятий и результативности их отдачи.

Элементы научной новизны. Усовершенствовано восприятие диверсификации как таковой, что не является беззатратной и имеет характер интеграционной формы в одной и той же отрасли аграрного производства. Она характеризу-

ется количественными и качественными параметрами и требует внедрения инновационных технологий с целью роста результатов труда.

Практическая значимость. Доказана возможность определения и направления диверсификационной деятельности аграрных предприятий в направлении увеличения объемов производства продукции в расчете на единицу ресурсов и уровня производительности труда. Табл.: 5. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: ресурсы; аграрные предприятия; отраслевая структура; эффективность производства; диверсификация деятельности; результативность.

Павленчик Наталия Федоровна - доктор экономических наук, доцент, заведующая, профессор кафедры экономики и менеджмента, Львовский государственный университет физической культуры (г. Львов, ул. Костюшко, 11)

E-mail: pavlinova75@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6164-5644>

Стаття надійшла до редакції 23.01.2019 р.

Фахове рецензування: 25.01.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Павленчик Н. Ф. Економічний розвиток аграрних підприємств на засадах диверсифікації їх діяльності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 57 – 66.

*

УДК 330.322:631.1

JEL Classification: Q14; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902066>

**Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник**

Інвестиційне забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств

Мета статті - обґрунтувати пропозиції щодо вирішення проблем інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. Діалектичний метод наукового пізнання, аналізу й синтезу, системного узагальнення (аналіз та узагальнення проблем інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств та формування висновків), метод групувань (при визначенні рівня інвестиційного забезпечення виробництва сільськогосподарських підприємств у регіонах України).

Результати дослідження. Визначено умови розвитку сільськогосподарських підприємств. Розглянуто та узагальнено основні проблеми інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств, що гальмують їхній розвиток. Обґрунтовано пропозиції щодо вирішення проблем інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств.

Елементи наукової новизни. Встановлено вплив рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств на розвиток сільськогосподарського виробництва в регіонах України та обґрунтовано пропозиції щодо вирішення проблем інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств.

Практична значущість. Висновки, пропозиції та практичні рекомендації можуть бути використані для визначення рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств у регіонах України при формуванні та реалізації інвестиційних програм і проектів. Рис.: 3. Библиогр.: 12.

Ключові слова: інвестиції; інвестиційне забезпечення; інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств; розвиток; розвиток сільськогосподарських підприємств; інвестиційне забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств.

Мацибора Тетяна Вікторівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: tatyk@ukr.net

Постановка проблеми. Належний рівень інвестиційного забезпечення є необхідною умовою розвитку сільськогосподарських

підприємств, одним із важливих факторів їхньої модернізації та підвищення конкурентоспроможності. Досягнення достатнього для розвитку підприємства інвестиційного забезпечення створює передумови для ефек-

© Т.В. Мацибора, 2019